

УДК 352(477):336.14

Н. В. Дацій, доктор наук з державного управління,
доцент Академії муніципального управління

**ПРИНЦИПИ ДІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ
ЩОДО ПІДТРИМАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ
І ЖИТТЄВИХ ПОТРЕБ НАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІЇ**

Визначено окремі складові класичної формули соціальної держави. Досліджено методологічну похибку дослідників у розкритті соціальної складової у словосполученні “соціально держава”. Визначено принципи підтримання соціального статусу й розвитку механізмів самозабезпечення життєвих потреб населення з обов’язковим переміщенням центру тяжіння до місць і територій його проживання.

Ключові слова: державне управління; місцевий бюджет; місцеве самоврядування; соціально держава; соціально-економічна система; соціальна рівність; функціонування.

Some elements of classical formulas of the welfare state are defined. The methodological error of researchers in uncovering the social component in the phrase “welfare state” are studied. Principles of maintaining social status and the development of mechanisms for self-life needs of compulsory displacement of the center of gravity to the places and areas of residence are determined.

Key words: the government; local budget; local government; welfare state; social and economic system; social equality operation.

Постановка проблеми (постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок з важливими науковими чи практичними завданнями). Складова формулювання щодо розподілу й перерозподілу доходів зрозуміла, отже включення можливості досягнення абсолютної соціальної справедливості викликає заперечення. Проблема справедливості багатопланова й виявляється в найрізноманітніших сферах суспільного життя. Що ж це за держава, коли вона не спроможна досягти справедливості хоча б у деяких із них? Взагалі, на наш погляд, орієнтуючись на це тлумачення, незалежно від того вважається це справедливим чи ні, відчувається, що соціальній нерівномірності надається тривалий життєвий статус із відтворенням не тільки щоденно, але й передачею з покоління в покоління. Головне питання, на яке має відповідати тлумачення, – це виокремлення, масштабність проголошення в ролі суб’єкта соціальної політики тих чи інших соціальних груп. Унаслідок того, що проблема задоволення найважливіших потреб населення України на рівні, гарантованому Конституцією, не набула постійного характеру дискусія щодо регламентування розподільних і перерозподільних процесів у межах як загальної бюджетної системи країни, так і системи місцевих бюджетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій (аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття). Питанням подальшого розвитку місцевого самоврядування, зокрема розподілу повноважень у процесі децентралізації й деконцентрації управління та забезпечення методологічного, адміністративно-правового й фінансового підґрунтя цього процесу, присвячено праці О. Долгальнової, І. Дробуш, Н. Ісаєвої, В. Калашникова, В. Куйбіди, В. Мамонової, Н. Нижник та ін.

© Н. В. Дацій, 2013

Мета статті (формулювання цілей статті (постановка завдання). Визначити окремі складові класичної формули соціальної держави; дослідити методологічну похибку дослідників у розкритті соціальної складової у словосполученні “соціальна держава”; визначити принципи підтримання соціального статусу й розвитку механізмів самозабезпечення життєвих потреб населення з обов’язковим переміщенням центру тяжіння до місць і територій його проживання.

Виклад основного матеріалу (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів). Соціальна держава як продукт відповідної стадії суспільного розвитку виступає, на думку теоретика соціалізації В. Гришкіна, як збалансування життєвого рівня переважної частини населення країни через стимулювання та розширення обсягів прямої підтримки прагнень до самозабезпечення, адресної диференційованої допомоги малоактивним через об’єктивні причини громадянам і тим, хто вже не здатний до самостійного життєзабезпечення, з недопущенням зниження їх соціального статусу [1].

Відчувається опрацювання основ класичної соціальної держави. Формула свідчить про існування відмінностей рівня життя через підприємницьку діяльність, заперечується “зрівнялівка”, паразитичне існування окремих індивідів і соціальних верств населення. Зрозуміло, що прошарок підприємців володіє тією чи іншою мірою капіталом, землею, нерухомістю й отримує прибутки. Інші члени суспільства, з меншими здібностями, нижчим ступенем освіти і кваліфікації, не мають власності, отримують рівень доходів, що не дозволяє в ряді випадків досягти рівня мінімальних соціальних стандартів життя.

Для перетворення існуючого розподілу на більш ефективний і призначена держава, яка ставить принципово іншу загальнонаціональну мету розвитку. Органи державного управління надають такі трансфертні платежі, як допомога із фонду соціального страхування та безробіття, допомога нужденним та інвалідам, субсидії окремим громадянам. Державне регулювання перерозподіляє доходи тим домогосподарствам, які в іншому випадку отримували б незначний дохід, або взагалі його не мали.

Але все викладене є тільки повтором минулого. Теоретичним здобутком можна вважати лише констатацію настання такої стадії розвитку, яка дозволила б започаткувати дійсно соціальний суспільний інститут нового типу.

За висловленням Д. Полозенка, соціальна держава, для якої найвищою цінністю є людина, має створити умови для її матеріального забезпечення на рівні сучасних стандартів, для задоволення її когнітивних і культурних потреб, гарантування особистої безпеки кожного громадянина [2, 83].

Важко заперечити автору в головному, а саме у спрямуванні дій соціальної держави на головний суб’єкт економіки – людину. При цьому людина розглядається як істота, що живе й за біологічними, і за соціальними законами. Але специфічне для людини існування можливе лише тоді, коли функціонує виробництво необхідних для неї життєвих засобів. І, що головне, основною характеристикою суспільного життя є певний спосіб реалізації людиноцентричної концепції розвитку, тобто організації та задоволення потреб людей. У цьому контексті особливість суспільного життя полягає в тому, що кожен його суб’єкт власноруч організовує його з урахуванням універсальних, локальних та індивідуальних аспектів життєвих ситуацій. Подібне переплетіння масових та індивідуальних явищ і процесів надає соціальному життю ту чи іншу якість через створення вигід і незручностей у задоволенні різноманітних потреб, які можуть як сприяти добробуту, так і становити певні загрози: безробіття, втрата доходу, бідність тощо.

Що ж автор залишає державі для послаблення соціальної нерівності в задоволенні когнітивних і культурних потреб населення та гарантуванні безпеки? Тлумачення обмежує її дії лише створенням умов для реалізації соціального призначення держави. Проте,

якщо торкнутися етимологічного значення слова “умови”, то побачимо, що це “правила, вимоги, виконання яких забезпечує що-небудь” [3]. Згідно зі змістом цього вихідного положення щодо соціального призначення держави викреслюється її пасивна роль, з чим неможливо погодитися.

Деякі науковці, не даючи формульного тлумачення категорії “соціальна держава”, розкривають її зміст і природу через функцію. Зокрема, такий підхід реалізувала Н. Болотіна, що наділяє її такими функціями, як “справедливий перерозподіл доходів між різними соціальними верствами й групами через запровадження прогресивного оподаткування, створення відповідних умов для розвитку особистості, її творчих здібностей; реалізації права на змістовну працю для кожної працездатної людини, у процесі якої розвиваються її організаторські, розумові й творчі здібності; високий рівень матеріального добробуту й задоволення духовних потреб; захист громадян від негативних аспектів механізму ринкової економіки; забезпечення економічної, соціальної та політичної стабільності суспільства” [4, 177].

Визначення в цілому розгортає окремі складові класичної формули соціальної держави. Проте якщо цьому суспільному інституту не надавали спроможності до максимально можливого перерозподілу доходів і майна, то автор наділяє його функцією справедливого перерозподілу доходів. Подібна якість узагалі суперечлива, оскільки в Україні енциклопедично закріпився зміст справедливості не тільки як наявності рівних можливостей своїх здібностей, але й задоволення соціально-економічних потреб [5, 139]. Та й перерозподілу доходів через прогресивне оподаткування недостатньо для забезпечення не тільки високого рівня матеріального добробуту, але й соціально прийняттого.

Перелік і оцінку тлумачень інституту соціальної держави можна продовжувати, але для розкриття його змісту це нічого б не дало. Ми маємо на увазі соціально-економічний контекст. Практично, це не доповнить і його правовий аспект. Щодо останнього, то правники розглядають соціальну державу як “продовження й доповнення держави правової” [6, 21] і як “правову, демократичну державу з розвинутим демократичним суспільством, що забезпечує соціальний устрій, який органічно поєднує засади свободи й влади, ґрунтується на принципах соціальної рівності, справедливості, загальної солідарності та взаємної відповідальності” [7, 121].

Ці тлумачення не є якимись теоретичними відкриттями. Уся побудова держави та її діяльність регламентуються правовими нормами. Але ідеї свободи й справедливості обумовлюються не державою й не даруються. У міру розвитку суспільства, його переходу з нижчого на вищий щабель змінюється й держава. Більше того, з удосконаленням суспільства держава стає демократичною, а з формуванням громадянського суспільства набуває статусу правової.

Певною мірою наведені формулювання свідчать, що тільки тоді, коли правова держава бере на себе опіку над матеріальним добробутом громадян, вона й стає соціальною. Це поєднання здійснюється, відповідно до формулювань, на основі забезпечення функціонування певного суспільного устрою, який ґрунтується на принципах соціальної рівності, справедливості, загальної солідарності та взаємної відповідальності.

Отже, питання в тому, що потрібно зробити, як має діяти правова держава, щоб створити суспільний устрій з виокремленими характеристиками? Держава має стати соціально активною в ім'я нівелювання суперечливих інтересів членів суспільства та забезпечення належних умов життя для більшої частини населення. Проте тлумачення настільки індиферентні до надання правовій державі якостей “активності”, що виникає сумнів у можливості злиття воедино теоретично несумісних “правової” та “соціальної” держави.

Який же висновок можна зробити щодо змісту соціальної держави після екскурсу в генезу відповідної наукової думки? Можна стверджувати, що навіть після розгляду наведених тлумачень категорії “соціальна держава” так і незрозумілий до кінця механізм її досягнення, підтримання й розвитку.

Методологічною похибкою всіх дослідників цієї категорії було максимально можливе розкриття соціальної складової у словосполученні “соціальна держава” і нехтування іншою компонентою – “держава”.

Термін “держава” за своїм змістом досить багатозначний. Це, мабуть, і послугувало підґрунтям до відмови про його залучення в науково-практичний обіг для більш обґрунтованого визначення природи того суспільного інституту, який став метою найрозвиненіших країн світової спільноти.

На нашу думку, досить точно зміст держави взагалі відтворив С. Мочерний. Він започаткував в енциклопедичному виданні таке бачення, за яким “держава – це організація економічної, політичної, правової та ідеологічної влади в суспільстві, за допомогою яких забезпечується її цілісність і безпека, здійснюється виконання загальнолюдських та класових соціально-економічних функцій” [8]. Держава має так організувати діяльність її інститутів, щоб забезпечити відносну справедливість, стабільність господарських процесів тощо. Зрозуміло, що на різних етапах історії людства ці завдання чи то функції мали нетотожне конкретне наповнення та реалізувалися різними способами. У міру поглиблення суспільного характеру виробництва зростала роль держави й вона закономірно наповнювалася соціальним змістом.

Вперше спробу поєднаного тлумачення категорії “соціальна держава” здійснив О. Гришкін. Залучивши парадигму держави, внесена до енциклопедії, та керуючись значенням “соціального” як “спільного, суспільного” [9], він дійшов висновку, що природу категорії “соціальна держава” через особливість цього суспільного інституту треба розкривати відповідно до словосполучення, змістом якого є “організація влади в суспільстві” чи “організація суспільної влади”.

У контексті цього корегуючого зауваження висловимо позицію щодо соціальної держави Н. Деєва, яка визначає соціальність “як набуття державою якостей та здатності до забезпечення добробуту й соціального розвитку громадян країни на основі саморозвитку, а також захисту конкретних, соціально вразливих верств населення в обсягах, які визначаються реальними діями щодо підвищення їх соціального статусу” [10]. Хоча й у прихованій формі, тут є “натяк” на відносини держави з населенням із приводу саморозвитку громадян та стосовно підтримання соціального статусу їх соціально вразливої частини. Але саме формулювання акцентує увагу не на відносинах, а на набутті державою якостей і здатності до забезпечення добробуту й соціального розвитку. У формулюванні опосередковано відчувається прагнення відтворити факт набуття державою здатностей до розв’язання низки соціальних проблем суспільства за наявних у неї ресурсів. Певною мірою розкривається й механізм досягнення таких суспільних спроможностей, а саме збалансування потенцій саморозвитку й можливостей держави щодо захисту конкретних, соціально вразливих верств населення. Зазначимо, що кількість коштів, які держава має й здатна виділити на створення умов щодо активізації населення в питаннях самозабезпечення добробуту та підтримки соціального статусу тих, хто не здатний власноруч вирішувати питання добробуту, завжди обмежена. Отже, порушується питання щодо того, коли якостей соціальності набуто, а здатності до соціалізації відсутні. Відповідно до висловленого ми вважаємо, що тлумачення категорії “соціальна держава” в контексті розкриття змісту реальних дій держави щодо набуття соціальних якостей і здатності до соціалізації неконкретне й залишає її до кінця так і не розкритою, й не усвідомленою.

Можна зрозуміти всіх авторів, які досліджували категорію “соціальна держава”. Вони прагнули розглянути цей суспільний інститут з економічних позицій і, що особливо, в контексті цілей його функціонування.

Сучасні тлумачення, розкриваючи зміст соціальної держави, відтворюють до певної міри характер і мету її втручання через урахування процесів виробництва, розподілу, обміну й споживання життєвих благ. Власне наступна за виробництвом стадія, тобто розподіл продукту виробництва між членами суспільства, має забезпечити їх стимулювання й мотивацію до ефективної праці й самозабезпечення добробуту. Зі здатністю держави до підтримання соціального статусу її громадян пов’язана і друга стадія – перерозподіл створеного продукту.

Споживання завершує рух виробленого продукту. Саме у споживанні реалізується мета виробництва. Можна навіть стверджувати, що споживання є певною мірою нищівною протилежністю виробництва й водночас безпосередньо виробництвом. У процесі споживання відтворюється й створюється робоча сила. Так само виробництво – це обмін (працею, продуктами праці, досвідом) і розподіл (засобів виробництва між виробниками, працівників між робочими місцями, територіями, видами економічної діяльності тощо).

З огляду на те, що виробництво, розподіл, обмін і споживання в їх самостійному функціонуванні та розвитку, взаємозв’язках охоплюють усю діалектичну суму економічних відносин суспільства на кожному етапі суспільно-економічної динаміки, їх взаємодія не може не утворювати складну систему економічних відносин. Уже тільки те, що в підсистемі відносин виробництва на продукування кожного товару та послуги витрачаються засоби виробництва, вони вбирають у себе минулу, необхідну й додаткову працю продуцента. Це навіть без урахування інших підсистем відносин показує, що як економічна категорія – це складні економічні відносини через утілення цілої низки соціально-економічних відносин.

Оскільки кожен виробник є індивідом і водночас членом суспільства, продукт його праці закономірно розпадається на продукт для себе і продукт для суспільства. Тому в реальному суспільно-економічному середовищі формуються певні відносини на різних рівнях із відтворенням тією чи іншою мірою прояву в них відносин виробництва, розподілу, обміну й споживання. При цьому, виходячи з існування двох типів відносин, вони можуть мати характер співробітництва або експлуатації. За умови співробітництва люди працюють безпосередньо на себе та інших людей, тобто на суспільство. Безеквівалентне привласнення частини продукту праці одних людей іншими людьми пов’язується з експлуатацією. Отже, саме організація відносин між людьми щодо їхньої сумісної діяльності, напрацювання і здійснення спільної волі є проявом соціальної або публічної влади. Основу останньої чи то її обов’язковий елемент становлять відносини залежності, що виникають між людьми. Відомий американський соціолог, знавець “суспільства майбутнього” А. Тоффлер підкреслював: “Влада неминуча частина процесу виробництва, й не істина – для всіх економічних систем, капіталістичних, соціалістичних і взагалі будь-яких” [11, 68]. Що ж виступає джерелом залежності? За загальноприйнятими підходами, ним виступає асиметрія в розподілі ресурсів, яка призводить до нерівноважності результатів обміну між суб’єктом і об’єктом. Щодо влади як здатності нав’язувати свої цілі іншим, то мають на увазі владу держави, владу власника, владу споживача, владу корпорацій тощо. Особливий різновид соціальної влади – це державна влада, яка виконує роль арбітра у відносинах між різними соціальними прошарками суспільства, пом’якшує їх протидію, виконує загальну справу.

Державна влада через єдине владне поле чи то мережу влади, які проявляються через інститути економічної влади, впливає на вибір (поведінку) окремих економічних агентів і формує як прямо, так і опосередковано стан, спрямованість та результати функціонування

всієї соціально-економічної системи, якою є країна в цілому. Мабуть, здатність влади держави до продуктивної діяльності залежить від того, хто над ким, якою мірою, в яких межах і яким способом її здійснює. І, більше того, велике значення має її підхід до сфер посилення, обмеження видів економічної діяльності та створення умов до соціально-продуктивного розвитку на тих чи інших напрямках суспільного буття.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На наш погляд, соціальна держава – це соціально-правовий інститут, який у розвиненому стані володіє здатністю і внаслідок цього бере на себе відповідальність щодо спрямованого забезпечення зростання добробуту населення на принципах підтримання соціального статусу й розвитку механізмів самозабезпечення життєвих потреб з обов'язковим переміщенням центру тяжіння до місць і територій його проживання. У цьому плані принцип розширення та зміцнення повноважень органів місцевого самоврядування здається зрозумілим. Проте це ще далеко не означає, що він уже практично реалізований. Основне питання звучить так: як поєднати організаційно-політичні аспекти роздержавлення потенцій розвитку з матеріально-фінансовими.

Список використаних джерел:

1. Гришкін В. О. Оцінка стану розробки і обґрунтування змісту категорії “соціальна держава” / В. О. Гришкін // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Вип. 195 : у 4 т. – Т. 3. – Д. : ДНУ, 2004. – С. 807–817.
2. Полозенко Д. Социальная сфера и ее финансовое наполнение / Д. Полозенко // Экономика Украины. – 2005. – № 5.
3. Новий тлумачний словник української мови : 42 000 слів : у 3 т. – Т. 3 / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. – К. : Аконіт, 2001. – 926 с.
4. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України : навч. посіб. / Болотіна Н. Б. – К. : Знання, 2005.
5. Економічна енциклопедія : у 3 т. / С. В. Мочерний (відп. ред.), [та ін.]. – К. : Академія, 2002. – Т. 3 : Соціальна держава. – 952 с.
6. Сокурєнко В. Гуманістичний зміст концепції соціальної держави / В. Сокурєнко // Право України. – 2000. – № 11. – С. 21–23
7. Скворцова С. Я. Формування концепції соціальної держави в Україні / С. Я. Скворцова // Наук. праці НДФІ Мінфіну України. – К., 2006. – Вип. 1 (34).
8. Мочерний С. Держава / С. Мочерний // Економічна енциклопедія : у 3 т. – Т. 1 / С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Академія, 2000. – 864 с.
9. Ожегов С. И. Словарь русского языка : 70 000 слов / сост. С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1990. – 916 с.
10. Дєєва Н. Концепція соціальної держави в реаліях і перспективах запровадження в Україні / Н. Дєєва // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Д. : ДНУ, 2001. – Вип. 115. – С. 3–14.
11. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Тоффлер Э. – М. : АСТ, 2001. – 342 с.